

En anständig individualism: Adam Smith flankerad av Francis Hutcheson och David Hume

Stefan Björklund. Carlssons bokförlag, 2013. 240 s. ISBN 978-91-733-589-0

Francis Hutcheson, David Hume och Adam Smith är tre av de viktigaste filosoferna i den tradition som brukar kallas ”den skotska upplysningen”. De förenades bland annat i sin kritik av egoism och rationalism. De menade att erfarenheten säger oss att människors handlingar inte enbart motiveras av det snöda egenintresset, utan också av välvilja eller humanitet. Insikter om moraliskt rätt och fel och om dygder och laster kan vi inte nå med hjälp av blotta förnuftet. Omdömet att ett karaktärsdrag är en dygd baserar sig i grund och botten på en känsla av gillande, menade de. Men det finns också viktiga meningsskiljaktigheter mellan de tre. Till exempel räknar Hutcheson med en övergripande dygd, nämligen välvilja, medan Humes och Smiths teorier erbjuder rikare dygdekataloger. Ett annat exempel är att begrepp som sympati och nytta har olika innebörder och relevans i de respektive teorierna. Det finns också skillnader i filosofiskt temperament. Hutcheson var kristen och ville utarbeta både en moralpsykologi och en normativ etik. Hume var skeptikern som ville förklara fenomenet moral med empiriska metoder och antaganden och som aktade sig för att dra normativa slutsatser av dessa förklaringar. Smiths moralfilosofi påminner i flera avseenden om Humes, men Smith var mindre av en skeptiker och likt Hutcheson var han kristen och omfattade en i grunden optimistisk syn på människan och hennes omvärld. För att anknyta till undertiteln på Stefan Björklunds bok kan man alltså säga att Smith idémässigt flankeras av Hutcheson och Hume, även om han rent kronologiskt är den siste i trion.

Som Björklund påpekar åberopas Smith ofta i den dagspolitiska debatten, men påfallande få verkar ha läst honom. Björklund vill med sin bok råda bot på okunskapen och undersöka i vilken mån läsning av de tre upplysningsfilosoferna kan kasta ljus över aktuella frågor om marknadens roll i det sociala livet och frågan om tilltron till förnuftet.

Det är lovvärda ambitioner. Men dessvärre är genomförandet i många avseenden mindre lyckat. Framställningen är rörig och opedagogisk. Strategin att i varje kapitel säga något om Hutcheson, Hume och Smith gör att läsaren lätt tappar fokus. Det hade nog varit mer lyckat att i ett inledande kapitel sammanfatta Hutchesons och Humes teorier, för att därefter fokusera på Smith. Till de formella bristerna hör att hänvisningarna till originaltexterna ofta är bristfälliga och ibland saknas helt. Ett exempel är diskussionen om valfrihet, där Smith bland annat tillskrivs uppfattningen att valfrihet har egenvärde. Flera gånger tillskriver Björk-

lund de tre filosoferna olika uppfattningar men hänvisar på sin höjd till sekundärlitteraturen.

Björklund lyckas väl med att förklara att det ena av Smiths två portalverk, *Wealth of Nations* (1776/1789), inte är den oreserverade lovsång till nyliberalismen det ibland sägs vara. Smiths rättfärdigande av marknadsökonomi är i grund och botten egalitaristiskt snarare än libertarianskt, och han är klar över att det finns viktiga samhällsfunktioner som marknadsökonomi inte klarar av att tillhandahålla. Björklund lyckas sämre med att förklara vad Smiths andra viktiga bok, *The Theory of Moral Sentiments* (1759/1790), handlar om. Ett viktigt tema i denna bok är Smiths teori om normativa omdömen, som i korthet går ut på att vi bedömer lämpligheten i andra människors motiv och handlingar genom att med fantasins hjälp leva oss in i deras situation och utröna om vi skulle haft liknande motiv om vi vore i deras kläder. (I ett mer avancerat stadium av detta tänkande utröner vi med fantasins hjälp om *den opartiske betraktaren* skulle haft liknande motiv i den relevanta situationen; på detta sätt kan vi normativt bedöma också våra egna motiv.)

Björklund lyckas inte riktigt klargöra denna teori och emellanåt är hans framställning klart missvisande; t.ex. skriver han om det Smith kallar "propriety" att "det är frestande att behandla [detta] som en separat dygd" (s. 59). Vad som inlett Björklund i denna frestelse är inte lätt att se. "Propriety" är den ena av Smiths termer för lämpligheten i andras och våra egna motiv och handlingar ("merit" är den andra) – som vi alltså bedömer med hjälp av fantasin, inlevelsen och den opartiske betraktaren – och den betecknar inte en dygd. Termen "propriety" förekommer dessutom frekvent i *The Theory of Moral Sentiments* och inte, som Björklund skriver, bara "då och då" (s. 59).

En annan missuppfattning rör Humes och Smiths oenighet om huruvida det alltid är "agreeable", dvs. angenämt, för en betraktare att finna att de känslor hon hyser när hon lever sig in i en annan persons situation överensstämmer med personens faktiska känslor. Smith hävdar att så är fallet medan Hume förnekar det. Detta är en viktig poäng i Smiths teori eftersom den delvis förklarar varför människor strävar efter att moderera sina känslor och deras uttryck så att de framstår som rimliga för betraktare. Björklund översätter emellertid "agreeable" med "instämmande" och menar att Humes invändning var att "'sympathy' inte alltid behöver vara instämmande" (s. 126). Därmed går hela poängen förlorad och läsaren begriper knappast vari oenigheten mellan Hume och Smith i denna fråga bestod.

Än allvarligare missförstånd förekommer i framställningen av Humes filosofi. Till att börja med begår Björklund det vanliga misstaget att tillskriva Humes berömda resonemang om att "bör" inte tycks kunna här-

ledas från ”är” alltför stor betydelse. Resonemanget om ”är” och ”bör” dyker upp på ett enda ställe i Humes produktion, nämligen i bok 3 av *A Treatise of Human Nature* (1739–40), och där endast som en kort reflektion som avslutar kritiken av moralisk rationalism. Passagen återfinns inte i *Enquiry Concerning the Principles of Morals* (1751), som är omarbetningen av bok 3 av *Treatise*. Dessutom ger Björklund en minst sagt oklar framställning av den lag som gör gällande att ”bör” inte kan härledas från ”är”, och som vanligen tillskrivs Hume (s. 172–74, 224).

Om Humes syn på relationen mellan dygder och nytta säger Björklund att den går ut på att ”alla dygder ytterst kan förklaras med nyttan” (s. 110). Men både i *Treatise* och *EPM* delar Hume in dygderna i fyra kategorier och menar att ett karaktärsdrag är en dygd om det är *nyttigt* för agenten själv eller för andra (dvs. för samhället), eller om det är *omedelbart angenämt* för agenten själv eller för andra. Det nyttiga är det som bidrar till eller främjar individens eller samhällets lycka och välgång, och sådant behöver ju inte vara omedelbart angenämt. Man kan alltså säga att Björklund framställer halva Humes teori om dygd som om den vore den hela.

Enligt Björklund är Humes syn på relationen mellan nyttan och samhällsinstitutioner, såsom lagar och rättvisepprinciper, att ”Nyttan erbjuder ingen förklaring av att de [dvs. institutionerna] ser ut som de gör” (s. 75). Men för den som är bekant med Humes teori om rättvisa låter detta som ett överraskande tolkning, och den är svår att förena med Humes tes att

the rules of equity and justice depend entirely on the particular state and condition, in which men are placed, and owe their origin and existence to that UTILITY, which results to the public from their strict and regular observance (Hume, 1998: s. 86).

Inte heller kan den som är bekant med Humes, och för den delen Smiths, teorier om rättvisa instämma i Björklunds påstående att de ”avskydde Hobbes” (s. 125, se också s. 21). I synnerhet Humes, men också Smiths, teorier om varför rättvisepprinciper finns och betraktas som viktiga att efterleva har starka beröringspunkter med Hobbes teori om naturtillståndet och samhällskontraktet.

I ett av bokens sista kapitel går Björklund till storms mot det han kallar ”anti-upplysningen”. I synnerhet är det 1900-talets akademiska postmodernism och dess av Nietzsche, Heidegger och Rorty influerade kritik av tilltron till förnuft och vetenskap som avses. Här är det lätt för vänner av upplysningen att sympatisera med Björklund.

Men Björklund tycks också vilja identifiera en andra antagonist till upplysningsprojektet, nämligen den utilitaristiska läran. Detta är förbryllande eftersom kända förespråkare för utilitarismen som Jeremy

Bentham och J. S. Mill brukar betraktas som upplysningsfilosofer, eller åtminstone som progressiva tänkare. Dessutom finns det hos Hutcheson, Hume och Smith antydningar till utilitarism. Men som Björklund korrekt påpekar förblir dessa just antydningar. Icke desto mindre säger sig Björklund se motsättningar mellan nytta och dygd (s. 107) och mellan utilitarism och tanken att ”moralen har en grundval i ’passions’” (s. 109). Exakt vari dessa motsättningar består blir inte klart. Framför allt blir det inte klart vad Björklund menar med ”utilitarism”. Han säger till exempel följande: ”I den filosofi som kallas ’utilitarism’ antar man att nyttan är startpunkten för överväganden om hur man skall handla. När utilitaristen talar om ’nyttan’ följer rationalismen med på köpet” (s. 74); ”enligt utilitaristen skapar vi värdena i och med att vi värderar” (s. 192). Dessa beskrivningar antyder att Björklund tänker sig utilitarismen som en psykologisk eller eventuellt metaetisk teori. Men normalt uppfattas den ju som en normativ teori. Sina tidigare reservationer mot att beskriva Hume som utilitarist till trots hävdar Björklund på ett ställe att Hume var utilitarist ”i den meningen [att han] måste välja någon psykologisk utgångspunkt för sin samhällsfilosofi och den är nytta” (s. 109). Återigen undrar man vad Björklund menar med ”utilitarism”. Misstanken att han blandar ihop förklarande teorier med normativa ligger oroväckande nära till hands.

JONAS OLSON

REFERENS

Hume, D. (1751) 1998. *An Enquiry Concerning the Principles of Morals*, red. T. L. Beauchamp. Oxford: Oxford University Press.

Ojämlighetens anatomi

Per Molander

Weyler 2014, 224 s. ISBN 978-91-87347-35-1

Ordet ”anatomi” i titeln på denna mycket välskrivna, lärorika och lättlästa bok ger intryck av att det är fråga om att *beskriva* ojämlikheten. Delvis är det också det – och närmare bestämt gäller det då den *ekonomiska* ojämlikheten i olika samhällen, inte minst i ett historiskt perspektiv. Men det Molander framför allt intresserar sig för är de mer generella och teoretiska frågorna om hur ojämlikhet *uppstår* och hur den kan *motverkas*.

Vad gäller ojämlikhetens uppkomst är hans svar i grova drag följande. Ekonomisk ojämlikhet uppstår där det finns ett produktionsöverskott (jfr s. 55). Styrkeförhållandena mellan olika parter i samhället bestäm-